

АДАПТАЦИИ В ПРОЗА НА ОМИРОВАТА „ИЛИАДА“ ЗА ДЕЦА И ЮНОШИ (1878 – 1944). ПРОБЛЕМИ НА РЕЦЕПЦИЯТА

Славка Михайлова

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

PROSE-FICTION ADAPTATIONS OF HOMER'S ILIAD FOR CHILDREN AND ADOLESCENTS (1878-1944): PROBLEMS OF THE RECEPTION

Slavka Mihaylova

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This article presents four adaptations of Homer's Iliad for young readers within the period 1878-1944. The editions are prosified and abbreviated. In some of them there are many illustrations. The first book is an adaptation for children and the rest of the books are for adolescents. One of the books is a Bulgarian adaptation whilst the remaining three are translations.

Key words: children's and adolescent literature, ancient literature, translation, classical reception, adaptation

Изследванията върху античната литература и нейното възприемане в България е предмет на наблюдение в различни области на хуманитаристиката. Литературата за деца и юноши обаче остава встрани от тях. Настоящият текст е част от по-обширно проучване, което има за цел да проследи рецепцията на античната литература в учебните помагала, периодичния печат и издадените книги за периода 1878 – 1944 г. Именно сред книгите бяха открити интересни примери на адаптации в проза на Омировата епопея „Илиада“. Въпреки че старогръцката и римската литература се изучават в училище и заемат важно място в обучението по литература, четенето на антични автори затруднява младите хора, което поражда необходимостта от адаптация на техните текстове.

Адаптацията като метод в литературата все повече привлича вниманието на изследователите през последните години. Според

Джон Милтън изследователите са изправени пред предизвикателството да разработят теоретична рамка, която да допринесе за осъзнаване на креативните, идеологическите, политическите и социалните процеси при пренаписване и преоформяне на различните продукти, подлежащи на адаптиране (Милтън 2009). Адаптацията представлява част от историята на превода. Трудността от прехвърлянето на текста от системата източник се взема предвид от преводачите, които са принудени да се съобразяват с ограниченията на целевата система. Това е от особена важност, когато прежежданите произведения преминават от литературата за възрастни в литературата за деца. На преводача на детски книги обаче се дава по-голяма свобода заради периферната позиция на детската литература в литературния *polysystem* (Шавит 1986: 112). Според Зохар Шавит при транслационните процедури трябва да се имат предвид два принципа: текстът да бъде коригиран така, че да е полезен за детето в съответствие с образователните принципи, утвърдени в обществото в конкретния исторически момент, и преработването да е съобразено с нивото на разбиране на текста в различните възрасти. Двата принципа могат да си противоречат или да се допълват, но преведеният продукт не бива да ги нарушава (пак там: 113).

Заради наличието на множество предложения за видовете адаптация ще бъдат използвани описанията от Габриеле Томсън-Волгемюд модели за детската литература: *асимиляция* – текстът е уподобен спрямо възприемателя, но е близък до първоначалната си форма, и *акомодация* – приспособена към читателите интерпретация, чиято цел е те да могат да разтълкуват непознатите места в произведението. Спрямо текста източник тя е нова творба, която допуска промяна на жанра, сериозно редуциране на обема и допълване на повествованието с текст, отсъстващ в творбата източник (Томсън-Волгемюд 1998: 18 – 19).

Като се има предвид, че ще бъде анализирано произведение, написано за възрастни и адаптирано за деца, ще бъде проследено доколко преводачът присъства в повествованието чрез бележките под линия, речници, предисловия, послеслови и т. н., които са важни за разбирането на текста. Емер О'Съливан определя тази намеса като *гласа на преводача*. Тя разпознава в него автора на текста, който е възрастен, създаващ имплицитния читател (в случая дете) въз основа на своята културно определена презумпция, в зависимост от наклонностите, интересите и способностите на читателите в определен етап от тяхното развитие. Тази комуникация в литературата за деца е наречена *асиметрия* (О'Съливан 2003).

За авторите адаптатори е важно младите читатели да познават съдържанието на произведението, а не да четат само изучаваните части от текста. Интересни примери на адаптации за деца и юноши предлага изследването на рецепцията на старогръцката литература в България, и по-точно на Омировата епопея „Илиада“, която е включена в програмите на гимназиите още в началното изграждане на образователната институция¹. Наблюдава се поредица от инициативи от страна на Министерството на просвещението, за да бъдат запознати учениците с античната история и култура – приемат се Окръжни, с които се раздават премии за преводи на писателите от античната литература (Премии 1896); отпечатва се списък със задължителни заглавия, които да притежава всяко училище в библиотеките за ученици и учители (Кирова 1969), сред които са заглавията на значими старогръцки и римски писатели (Първи списък 1897); инициира се издаването на поредици с книги (Класическа библиотека 1925). При прегледа на книжната продукция за периода 1878 – 1944 г. бяха открити четири адаптации – три преводни и една българска, с различен обем (обикновено силно редуциран), различен брой илюстрации и за различни читатели (едно издание за деца и три – за юноши). Текстовете ще бъдат сравнявани със съдържанието на оригинала.

Първата българска адаптация в проза е издадена през 1896 г. и се появява три години по-рано от цялостното издание на „Илиада“ на български език, отпечатано в проза през 1899 г. (Богданов, Николова 1996: 137; Николова 2002: 34). „Троянската война и странстванията на Одисея“ е публикувана от Иван Маринов. В книгата не е посочен езикът, от който е преведена. Частта за Троянската война е разположена на 14 страници, разделена е на пет части и към всяка от тях има по една илюстрация. Първият и петият разказ не са от „Илиада“ – те описват събитията преди Троянската война и победата над Троя.

В интерпретацията на Иван Маринов са проследени действията на главните герои и намесата на боговете в най-важните за изхода от битките моменти. Произведението е толкова кратко, че не може да бъде съпоставено с оригиналния текст. Въпреки редуцирания обем детето читател може да добие представа за събитията от Троянската война чрез поясненията в първия и петия разказ. Веднъж името на Хермес е отпечатано като „Гермес“, а на Калхас – „Калхант“, което ни дава основание да предположим, че преводът е направен от руски език. Описателните пасажии са изцяло пропуснати в текста, тъй като

¹ Постановление № 182, 1884 г.; Програма 1897 г.; Програма 1910 г.; Програма 1922 г.; Програма 1925 г.; Програма 1934 г.

присъствието на повече герои би объркало детето. Книгата на Иван Маринов може да бъде определена като адаптация *акомодция*. Тя е отпечатана отново през 1897 г. и е от изданията, които са били препоръчвани за извънкласно четене на учениците².

Интересно е присъствието на преводача в текста. Иван Маринов директно се намесва в повествованието и с морализаторски тон отразява личната си преценка за социално-политическата обстановка в страната. Например при описанието на Парис, сина на Приам, който пасял бащините си стада, авторът добавя в скоби: „царски син и овчар, а сега в България и овчари, и говедари плъпнали по чиновничеството, за малко време ще задминем и турците. Всички бяха: паши и каймакани, заптиета и куруджии, бикчии и чубукчии, както и сега всички у нас са: управители и началници, членове и секретари, кметове и жандари, разсилни и пъдари“ (Маринов 1896: 2). Това вероятно е стратегията на преводача – да привлече вниманието на младите читатели върху наболели за епохата проблеми. Подобна намеса от страна на Иван Маринов съвременните изследователи определят като *идеология на превода* (О’Съливан 2003).

През 1911 г. поредицата „Библиотека на картинна галерия“ към сп. „Картинна галерия за деца и юноши“ издава своята 11. книжка „Троянската война“ – „преведена и стъкмена за юноши“ от Генчо Негенцов, който по-късно приема псевдонима Ран Босилек, и Георги Палашев. Книгата е най-голяма по обем от изследваните четири – 207 страници, среден формат, и е богато илюстрирована с над 150 художествени илюстрации. Те спомагат за разбирането на текста, още повече че представените събития са се случили преди хилядолетия и са част от историята на друг народ. Талантливият български художник Георги Палашев остава в историята на детската илюстрация с картините, създадени за книгата. В края на изданието Ран Босилек посочва списък със заглавията на източниците, ползвани при изработването на българската адаптация на текста и при подбора на илюстрациите към него. Те са от руски, френски, немски и английски език и шведска адаптация за юноши със същото заглавие.

В предговора на книгата Ран Босилек описва поредицата „Библиотека на картинна галерия“, която си поставя „за задача да даде на нашите деца и юноши, в една достъпна за тях форма, ред класически произведения“ (Негенцов, Палашев 1911: 5). Текстовете на Омир са любими книги „на всички просветени народи“. Писателят споменава,

² Вж. Книги за училищни библиотеки 1898 г.; Домашни ученишки библиотеки 1908 г.

че „руснаци, французи, англичани, германци, шведи, италианци, датчани и холандци“ са изработили адаптации за юноши, а българите нямат все още пълния превод в стихове, а още по-малко – издания за юноши (пак там: 6 – 7). Ран Босилек споделя, че „възрастните могат и да почакаат“, но „е време вече да се даде на нашите деца и юноши един съкратен превод“ (пак там). Липсата на пълни оригинални издания на български език затруднява още повече работата по текста. Авторът „изповядва, че е употребил големи усилия в продължение на години“. Направен е опит да бъде пресъздадено основното съдържание, като „са избегнати големите подробности в описанията, които имат предимно значение за историците“ (пак там).

Адаптацията на Ран Босилек започва с разказа „Какво казва преданието за причините на Троянската война“. В него много подробно са описани причините, началото на военните събития. Следват „Разкази из „Илиадата“. Съдържанието на песните е пресъздадено в отделни глави или чрез обединяването им по две в един разказ. Изцяло са пропуснати XII, XIII, XIV и XV песен, в които са изобразени битките при крепостната стена и при корабите. Иновативен подход на автора е решението му да включи откъси от оригиналния текст в VI, XXII и цялата XXIII песен, характерни само за това първо издание. Ран Босилек разделя последната песен от „Илиада“ на три части – „Приам в Ахиловия шатър“, „Откупване на Хекторовото тяло“ и „Погребението на Хектор“. В книгата си авторът включва и описание на събитията около края на Троянската война.

Ран Босилек не пропуска в адаптирания текст сцените с участието на боговете. Той дава кратки обяснителни бележки за гръцките богове, като посочва и римските им наименования. Чрез оригиналните части от „Илиада“ писателят предлага на читателите възможност да се докоснат до изящното Омирово слово и да добият представа за оригиналния текст на творбата. Художествените епитети, така характерни за епопеята, особено при описанието на героите, присъстват в текста. Езиковите средства са подходящо подбрани и произведението притежава висока литературна стойност. „Троянската война“ от Ран Босилек е единственото българско преработено издание за юноши. Неговата адаптация *акомодация* предава основното съдържание на оригинала, илюстративният материал препокрива текста и оправдава препечатването на творбата през определен период от време до 90-те години на XX век.

Следващата книга е издадена през 1928 г. и отново носи заглавието „Троянската война“. Тя е дело на Федор фон Цобелтиц и е пре-

ведена от немски от Л. Марколеско. Това издание не е включено в библиографските справочници за старогръцката литература и се представя за първи път в настоящия текст. Вероятната причина е отсъствието на името на Омир в книгата или каквато и да било препратка към „Илиада“. Но творбата е изцяло изградена на принципите на представените дотук издания, затова мястото ѝ е сред тях.

На 86 страници са разказани събитията от войната. Текстът е художествено оформен с над 30 илюстрации от Луис Мое, качеството на които не може да бъде сравнено с изящните рисунки на Георги Палашев. В началото Федор фон Цобелтиц разказва предисторията на „Илиада“, но въпреки краткия обем надминава всички издания с проницателно вглеждане в подробностите. Освен присъдата на Парис, той отделя в разкази жертвоприношението на Ифигения в Авлида, обикновено включвано само с няколко изречения, и изоставянето на ухапани от отровна змия Филоктет на остров Лемнос – момент, отсъстващ от всички регистрирани издания. По същия начин са подредени и описани събитията, включени в „Илиада“. Писателят слива песенното съдържание, но вярно отразява историческите факти. Две разлики се забелязват спрямо Омировия текст – пропуснатата е песен VIII, в която боговете се събират по заповед на Зевс и той забранява да се помага на воюващите страни. Другото различие е в интересното авторско решение да опише срещата между Хектор и Андромаха (песен VI) непосредствено преди смъртта на героя (песен XXII).

Цобелтиц включва и последните събития преди падането на Троя със стегнат литературнохудожествен стил, достъпен и разбираем за имплицитния читател. Гласът на преводача Л. Марколеско е *недовим* в изданието – няма поместени бележки, предисловия или коментари. Всички важни моменти от историята за Троянската война са включени в текста и не е необходимо авторът да добавя свои пояснения. Заради самостоятелния прочит на събитията адаптацията на Цобелтиц може да бъде определена като *акомодация*.

Последната книга, която ще бъде описана в настоящото изложение, е издадена само една година след предходно описания текст и е единствената, която носи заглавието „Илиада“. Адаптацията е отпечатана през 1929 г. и е преразказана за юноши от Жана Норман. Преводът от френски език е осъществен от Ангел Каралийчев и включва само осем илюстрации, които обаче са цветни – в унисон с естетическото оформление на детската книга в периода между двете световни войни. Имената в текста са употребени според западноевропейската традиция – тоест, както са в римската митология.

Текстът на Жана Норман също включва въвеждащо начало с разказа „Защо избухна Троянската война?“. Авторката подхожда към преработването на епопеята с подобни на Ран-Босилековите решения, но нейната книга е по-кратка. Тя по-често прибегва до сливане на песните, без обаче да пропуска важните моменти от текста източник. И тук отсъстват песни XII, XIII, XIV и XV, в които са описани бойните действия при троянската стена и при корабите. Жана Норман не включва в своята адаптация и борбата за тялото на Патрокл, а разказва за ритуалите по погребението и игрите, организирани в чест на героя, пресъздадени в песен XXIII. В края на книгата само с няколко изречения са споменати бойните подвизи на гърците в последното нападение над Троя, без да са отделени в самостоятелен разказ.

Безспорен е приносът на Ангел Каралийчев за звученето на творбата на български език и за стремежа му да пресъздаде специфичните за Омировия епос епитети и сравнения в своя превод. Адаптацията на Жана Норман отразява точно събитията от „Илиада“ и тя без съмнение може да се окачества като *акомодация*.

Единственият критически отзив, който беше открит, е за книгата на Жана Норман. На страниците на списание „Училищен преглед“ Мирослав Минев окачествава произведението като „лъжа“, тъй като е публикувано под чуждо име. След като жанрът е изцяло променен, според него няма нужда от издаването на книгата „в тоя ѝ вид“ – „загубена е образността“ и „художествената реч“ и е останала само фабулата. Той препоръчва на книгоиздателствата по-прецизен подбор на преводните книги (Минев 1928: 848 – 849). Критиката на Минев напомня на нападите на д-р Кръстев относно прозаическите преводи на Димитър Душанов, заради които преводачът спира обработването на „Одисея“ (Аретов 1988: 144 – 154). Първият цялостен текст на „Илиада“ е негово дело и въпреки че е в проза, той изиграва значителна роля за следващите поколения преводачи, които подобряват и сравняват своите текстове с изданието от 1899 г. (Николова 2002: 80 – 94).

На страниците на периодиката още от Възраждането присъства полемика около преводаческите опити върху Омировия епос, но осъзнатата важност на „Илиада“ и „Одисея“ за всяка нация, определяща себе си за културна и просветена, не спира и до днес да провокира българските преводачи. Те с вдъхновение не само превеждат, но и създават адаптации, които улесняват учениците при изучаване на античното културно наследство.

ЛИТЕРАТУРА

- Аретов 1988:** Аретов, Н. *Димитър и Рахил Душанови*. София: Народна просвета, 1988.
- Богданов, Николова 1996:** Богданов, Б., А. Николова. *Антична литература. Енциклопедичен справочник*. София: Отворено общество, 1996.
- Домашни ученишки библиотеки 1908:** *Домашни ученишки библиотеки*. Стара Загора: Светлина, 1908.
- Кирова 1969:** Кирова, Ел. Ученическите библиотеки в България (1878 – 1914). // *Годишник на Софийския университет, Философски-исторически факултет*, 1969, Т. III. История, 393 – 445.
- Класическа библиотека 1925:** Класическа библиотека. // *Училищен преглед*, 1925, № 8, 843 – 844.
- Книги за училищни библиотеки 1898:** *Книги за училищни библиотеки*. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1898.
- Маринов 1896:** Маринов, Ив. *Омир в разказ за деца. Троянската война и странстванията на Одисея*. София: Янко С. Ковачев, 1896.
- Милтън 2009:** Milton, J. *Translation Studies and Adaptation Studies*. University of Sao Paulo. 2009, http://isg.urv.es/publicity/isg/publications/trp_2_2009/index.htm, 01.10.2013.
- Минев 1929:** Минев, М. Омир за юноши. // *Училищен преглед*, 1929, № 6, 847 – 849.
- Негенцов, Палашев 1911:** Негенцов, Г., Г. Палашев. *Троянската война*. София: Картинна галерия, 1911.
- Николова 2002:** Николова, А. Преводна рецепция на европейските литератури в България. Т. 3. *Класическа литература*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2002.
- Норман 1929:** Норман, Ж. *Омир. Илиада*. София: Съгласие, 1929.
- О’Съливан 2003:** O’Sullivan, Em. *Narratology meets Translation Studies, or, The Voice of the Translator in Children’s Literature*. 2003, 01.10.2013. <http://www.erudit.org/revue/meta/2003/v/n1-2/006967ar.html>.
- Постановление № 182 1884:** Груев, Й. *Сборник от закони, правилници и наредби по Дирекцията на народното просвещение в Източна Румелия от 1878 г. до края на 1883 г.* Пловдив: Областна печатница, 1884, 193 – 207.
- Премии 1896:** Премии за превод на класически писатели. // *Училищен преглед*, 1896, № 3, 211 – 214.
- Програма 1897:** *Програма за девическите училища и долния курс на девическите гимназии*. София: Ив. Г. Говедаров и С-ие, 1897.
- Програма 1910:** *Програма за мъжките и девически гимназии и педагогическите училища*. София: Държавна печатница, 1910.

- Програма 1924:** Програма и правилници за народните средни училища (реални училища, мъжки и девически гимназии и педагогически училища). София: Държавна печатница, 1922.
- Програма 1925:** Програма и правилници за народните средни училища (реални училища, мъжки и девически гимназии и педагогически училища). София: Държавна печатница, 1925.
- Програма 1934:** Програма за IV и V класове на средното реално училище. // *Училищен преглед*, 1934, № 7 – 8, 37 – 55.
- Първи списък 1897:** Първи стисък на одобрените книги за ученически библиотеки при средните и специални училища. // *Училищен преглед*, 1897, № 4, 1 – 16.
- Правилник 1896:** Правилник за ученическите библиотеки и читални. // *Училищен преглед*, 1896, № 9, 940 – 941.
- Томсън-Волгемюд 1998:** Thomson-Wolgemuth, G. *Children's Literature and its translation. An Overview*. University of Surrey, 1998.
- Цобелтиц 1928:** Цобелтиц, Ф. *Троянската война*. София: Доверие, 1928.
- Шавит 1986:** Shavit, Z. *Poetics of Children's Literature*. Athens and London: University of Georgia Press, 1986.